

گزارش شهر آرا محله از
تاریخچه شفاهی کارخانه «پنبه پاک‌کنی و ینخ قاسمی»

عصر ینخ‌بندان «کارخانه پنبه»

سمیرا شاهیان - فقط چند نشانه جزئی از هویت آن باقی مانده است: کارخانه‌ای که به روایت محدود کارگران زنده‌اش، سیصد چهارصد دختر وزن، در قسمتی از آن، روزمزدی پنبه پاک می‌کردند. کارخانه نخریسی مشهد را بیشتر اهالی این شهر به‌ویژه ساکنان فعلی محلات اطرافش به خوبی می‌شناسند، اما کمتر کسی از کارخانه پنبه پاک‌کنی و ینخ قاسمی اطلاعی دارد. خیابان نسترن در محله هفده شهر یور امروز، همان جایی است که چند نشانه از این کارخانه را در خود حفظ کرده است: دیوارهای آجری و طولانی که از کوچه نسترن ۱۳ تا ۱۵ امتداد دارد، در آهنی رنگ‌ورفته‌ای که تاج آن پر از تار عنکبوت است، چهار کلمه «باسکول و ینخ‌نداریم» به رنگ زرد کهر بایی که زیر هم، روی در نوشته شده است، یک پلاک فلزی خیلی کوچک که باد و میخ به دیوار سمت راست در کوبیده شده و روی آن نوشته شده است: «وزارت آب و برق، برق منطقه خراسان، ناحیه مشهد، مشترک شماره ۲۳۹/۲۳ و نشان «...» پرچم جمهوری اسلامی ایران که بالای دیوار سمت چپ در است.

روزگاری «نسترن»

همین نشانه‌ها را هم محدود ساکنانی می‌توانند به عصر هویتی محله ربط دهند که زمان فعال بودن کارخانه، برویاهای آن را با چشم دیده‌اند و با پای خود به داخل آن رفته و ینخ خریده‌اند، و گرنه مشابه این دیوارهای طولانی و این در در بوداغانی که به خوبی فهمیده می‌شود تابلوی آن را برداشته‌اند، در محله‌های جنوب شهر زیاد دیده می‌شود. نخستین باری نیست که رد «کارخانه قاسمی» را گرفته‌ایم، اما هر بار، مهم‌ترین نتیجه‌اش، تأیید اهالی برای وجود چنین کارخانه‌ای بود، بی‌هیچ اطلاعات جزئی دیگر، ما دیوارهای کارخانه را می‌دیدیم و سقف سوله‌هایی را که از دیوارها بیرون زده بود و دیگر هیچ، اهالی هم می‌گفتند «بله، اینجا کارخانه ینخ بوده است» و دیگر هیچ! ولی این بار سرنخی یافتیم که ما را به نتایجی بیش از پیش رساند. می‌گویند تا حدود سال ۱۳۶۰ در کارخانه، برویایی بوده؛ برای همین در خانه‌ای را زدیم که اهالی اش تا روزی که کارخانه بوده، ینخ تابستانشان را از آنجا تهیه می‌کردند. «منصوره فرازستانی» زن هشتاد و چهار ساله‌ای که سجاده نمازش همیشه رو به ایوان سبز خانه جنوبی‌اش پهن است، با یک جمله، گذشته کارخانه ینخ را زنده می‌کند: «بچه‌های من برایم از این کارخانه ینخ می‌خریدند.»

اتفاقاً کوچک‌ترین پسرش هم در خانه حضور دارد و می‌گوید: «خاطرم هست دو تومان به من می‌دادند و می‌رفتم با آن ینخ می‌خریدم، در محوطه کارخانه، پشت دری که از کوچه نسترن ۱۵ فعلی به آن می‌رسیم، استخر بزرگی بود که همیشه ما می‌داشت، یک طرف کارخانه هم مربوط به دانه‌های روغنی بود.»

پسر دیگر حاج خانم، علی حسن زاده حقیقی که از کاسبان قدیمی خیابان نخریسی است، اطلاعاتش را رو می‌کند: «کارخانه

پنبه پاک‌کنی و ینخ قاسمی» نامش را از صاحبش یعنی حاج محمود قاسمی گرفته بود. دانه‌های گیاه پنبه را به این کارخانه می‌آوردند و بعد از اینکه پنبه دانه از لیف جدا می‌شد، از آن روغن خوراکی تهیه می‌کردند. این روالتا اوایل انقلاب ادامه

داشت تا اینکه کارخانه رو به تعطیلی رفت.

به قیمت ۵۵ میلیارد تومان

تعریف‌ها که به اینجای می‌رسد، حرف قیمت فعلی کارخانه به میان می‌آید: «حالا از این طرف و آن طرف می‌شنویم که بنیاد شهید، کارخانه قاسمی را در اختیار گرفته و با قیمت ۵۵ میلیارد تومان آن را به فروش گذاشته است.»

سرمایه از این حرف سوت می‌کشد ولی بار نخست نیست که تعجب می‌کنیم؛ به هر محله‌ای که می‌رویم، تقریباً مشابه همین سرگذشت، گریبان عناصر هویتی را گرفته است. خودمان را وارد بازی این روزهای کارخانه نمی‌کنیم، فقط می‌خواهیم تاریخ را زنده کنیم. می‌خواهیم از بخش‌های مختلف کارخانه بیشتر بدانیم که حقیقی می‌گوید: «همان طور که در تابلوی کارخانه از دو فعالیت مجزا یاد شده بود، داخلش هم دو بخش مجزا داشت. قسمت جلوی محوطه که مربوط به تولید ینخ‌های قالبی بود و قسمت انتهایی محوطه که دانه‌های پنبه در آنجا پاک می‌شد. ینخ‌ها در قالب‌های خیلی بزرگ تولید می‌شد که به قالب‌های مستطیلی (حدود یک متری) تقسیم می‌شدند و در بازار به فروش می‌رسید. در قسمت‌های مختلف شهر، ایستگاه‌هایی برای فروش ینخ بود که ینخ‌های قالبی را در ینخچال‌های بزرگ نگهداری می‌کردند.»

وارد کوچه نسترن ۱۵ می‌شویم. جلوی همان در کارخانه ایستاده ایم که جمله «باسکول و ینخ‌نداریم» نوشته شده روی آن با حرف‌های «علی حقیقی» مطابقت دارد؛ «جایی که مربوط به فروش ینخ بود، پشت ساختمان جمعیت هلال احمر فعلی است. این کارخانه علاوه بر ینخ، باسکول هم داشت و برای همین روی در نوشته بودند «باسکول و ینخ‌نداریم» ولی اینکه حالا می‌بینید نوشته است «نداریم»، مربوط به زمانی است که کارخانه ینخ را تعطیل کرده بودند ولی مردم هنوز برای تهیه ینخ به آن مراجعه می‌کردند.»

زیرپاک‌کنی

ینخ، پنبه، زیره، محورهای سه فعالیت اصلی‌ای بوده‌اند که در کارخانه پنبه پاک‌کنی و ینخ قاسمی انجام می‌شده است؛ کارخانه‌ای که دیوارهای آن در فاصله طولانی دو کوچه نسترن ۱۳ تا ۱۵